

Szentmártoni Szabó Géza Vitézek, hol lehet?

Balassi katonaénekének lengyel forrása

Adam Czahrowski (1565 körül – 1599 után) lengyel katona és versszerző 1588–1596 között Magyarországon töltötte vitézi életét. Hazájából menekülnie kellett, mert a lengyel trónutódlás körüli küzdelmekben nem a nagyhatalmú Jan Zamojski kancellár (1542–1605) jelöltjét, a majdani III. Zsigmondot, hanem a sziléziai Pitschen (Byczyna) melletti csatában (1588. január 25.) alul maradt Habsburg jelöltet, Miksa főherceget támogatta. Czahrowski hosszúra nyúlt Magyarországi vitézkedése idején, Ecsed kivételével, minden fontos várban megfordult; többek közt Egerben és Kanizsán is szolgált. A lengyel vitéz éppen akkoriban, 1593. március 12-én járt a „preszporki”, azaz a pozsonyi várban, amikor Balassi is ugyanott tartózkodva, Batthyány Ferencnek írogatott új szerelme, Fulvia ügyében, illetve lovakat adott el egy német úrnak; mégsem hihető az, hogy valaha is találkoztak volna egymással. A lengyel vitéz részt vett a tözenöt éves háborúban; harcolt Székesfehérvár falainál 1593-ban, majd Esztergom 1595-ös, sikerrel végződő ostromában. Magyarországi katonai élményeit versbe szedett formában örökítette meg.

Czahrowski hazatérte után szerkesztette meg inkább tartalmi, mintsem költői tekintetben érdekes versgyűjteményét, amelynek első kiadása, *Treny i rzeczy rozmaite (Könnyek és különféle dolgok)* címmel, 1597-ben, Poznańban látott napvilágot. A szerző nagy elismeréssel és szeretettel beszélt a magyar vitézekről hosszadalmas és nehézkes verseiben, sőt egyikükbe két magyar verssort is beillesztett: „Kegyelmednek, én uram, örömet szolgállok, Véled szükséges helyen élek és meghalok.” Az utolsó híradás róla az a levél, amelyet hátrahagyott zálogtárgyai ügyében, 1599. szeptember 29-én ő maga írt magyar nyelven Lembergől (Lwówból) Kassára, Adam Czychrowzky de Csyahrow aláírással. Ebben, többek közt, így beszélt magáról: „Magyarországnak az én vérem hullásával, és az én magam tulajdon költséggemmel szolgálván, bycsinai harctól fogva kilenc esztendeég, sok vitézt tartván, égen sokat költöttem.”

Czahrowski látva, hogy magyarországi verses beszámolója nem keltette fel eléggé honfitársai érdeklődését, versgyűjteményének *Rzeczy rozmaite (Különféle dolgok)* című, újabb kiadását, amely 1599-ben, Lengyelország délkeleti részén, Lwówban (Lembergben) jelent meg, jelentősen kibővítette, mégpedig főként a lengyel ügyeket és az ottani végvidéket érintő versekkel. Szülőföldje, Galícia és a szomszédos Podólia népét kívánta megnyerni az őket megszólító *Do krajow podolskich syn ich mowi*, azaz: *A podóliai tájakhoz szól az ő fiuk* címet viselő vers-

sel. De ez önmagában még kevés lett volna a remélt sikerhez. Czahrowski eléggé sajátos módon igyekezett a tartalmi bővítésre, ugyanis egy Krzysztof Wolthazy nevű, általa személy szerint nem ismert, ám akkoriban is vitézkedő bajtársához szóló versében megvallotta, hogy annak véletlenül hozzá került kéziratából 19 költeményt fölvelt a maga kötetébe. Czahrowski szerint Wolthazy lengyel zsoldos volt, aki Magyarországot is megjárta, ott „férfiasan élt”, s azon felül költeményeket írt. Erről a titokzatos Wolthazyról csak annyit lehet tudni, hogy Homérosz-fordítását (*Hypothesis Illiadi Xiag Homerovich*) 1598-ban éppen az a lebergi nyomda adta ki, ahol Czahrowski kötetének második kiadása készült.

A kölcsönvett 19 versen kívül, többletként szerepel az a 8 szótagos, páros rímű sorokból építkező, „Powiedz, wdzięczna kobzo moja” (*Mondd, zengő kobzom*) kezdő sorú vers is, amelynek kéziratosa változatai *Duma ukrainna*, azaz *Végvidéki ének* címen ismertek, és bővebb szövegűek. A teljesebb változatot két kézirat őrzi: az egyik a Poznań közelében fekvő Kórnik könyvtárában (Bibl. Kórnicka, sygn. 299), a másik pedig Krakkóban, a Czartoryski Múzeumban (sygn. 377) van meg. Ezekből a kéziratokból közölte Tadeusz Mikulski (1909–1958), kritikai kiadásának jegyzetében, a Czahrowskiétól eltérő, illetve a többletként jelentkező részeket. Ez a Lengyelország ukrainai végeit, a podóliai harcokat bemutató ének tehát nem Czahrowski költeménye, hiszen ő Magyarországon harcolva, ottani vitézi élményeit írta meg verseiben! A *Duma ukrainna* Czahrowski által közölt, megcsonkított változata pedig kétségessé teszi az általa forrásként megnevezett Wolthazy szerzőségét is. A bővebb kéziratosa versszöveg azért nevezetes számunkra, mert az tartalmilag sokban megegyezik Balassinak a végek dicséretére szerzett katonaénekével.

Egy Jan z Kijan álnévvel író, ismeretlen lengyel szerző paródiái között, amelyeket a XVII. század elején nyomtatásban többször is kiadtak (*Nowy Sowizdrzał*), a *Duma ukrainna* kiforgatott változata is szerepel. Ez a kozákokat gúnyoló paródia egyúttal azt is bizonyítja, hogy a Czahrowski által is átvett végvidéki ének, akkoriban széles körben ismert, közköltészeti alkotás volt. Stanisław Sarnicki (1532–1597) történetíró egy, a podóliai lengyel végeken 1506-ban történt eseményről szólván elmondja, hogy: „Per idem tempus duo Strusii fratres, adolescentes strenui et bellicosi, a Valachis oppressi occubuerunt. De quibus etiam nunc elegiae, quas Dumas Russi vocant, canuntur voce lugubri, et gestu canentium se in utramque partem motantium...” Azaz: Ugyanebben az időben két elszánt és harcias ifjú, a két Struss testvér, az oláhok által legyőzve, elesett. Róluk most is elégiák készülnek, amelyeket az oroszok Dumának neveznek, gyászos hangjuk és a magukat mindkét részükben mozgó éneklőik taglejtése miatt (*Annales, sive origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum. Cracoviae, 1587, 379*). Az említett történet ismertségét az is mutatja, hogy a hősök egyikéről, Jakub Strussról,

egy Lengyelországban tanuló magyar ifjú, Kolozsvári Jeremiás, Zamojski kancellárnak ajánlott latin elégiát írt, amelyet Krakóban adott ki, 1590-ben.

Czahrowski verseit Tadeusz Mikulski kritikai kiadása tette újra elérhetővé Lengyelországban (Varsó, 1937). A magyarok számára felettébb érdekes versek megismertetése az író, filológus és festőművész Csorba Tibor (1906–1985) érdeme, aki 1938 és 1942 között több, nyersfordításokkal bőven ellátott publikácót tett közzé bemutatásuk érdekében. Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész figyelt fel először a *Duma ukrainna* és Balassi *Katonaéneke* közti nagy hasonlóságra. Ugyancsak ő volt az, aki Czahrowskiról írt, s 1939-ben kiadott tanulmányában úgy vélte, hogy ennek a lengyel versnek Balassi *Katonaéneke* volt a mintája. Ezt a felvetést a későbbiekben a Balassi-kutató Eckhardt Sándor (1890–1969) és az őt követő Balassi-szakirodalom kritika nélkül magáévá tette. A lengyel irodalomtörténészek, miként maga Mikulski is, viszont úgy gondolták, hogy Balassi és Czahrowski egyaránt közös forrásra támaszkodtak.

A hazai Balassi-szakirodalomban máig elfogadott álláspontnak tehát éppen az ellenkezője látszik valószínűnek: Balassi használta mintául a lengyel éneket. A *Duma ukrainna* a Dnyeper zuhatagos alsó szakaszán élő kozák zsoldosok nevében íródott, akik számára esetleges volt, hogy éppen kivel harcolnak, emiatt az ellenség sincs az énekekben megnevezve. A zaporozsjei kozákok, a lengyelek zsoldjában, hol az oroszokkal, hol a moldvaiakkal, hol a tatárokkal, hol a németekkel, hol a svédekkel hadakoztak. Balassinak a török lett volna az ellenség, ám versében ő is kerüli a megnevezést, csupán annyit mond, hogy „ellenség hírére”, illetve „ellenséget látván” indulnak harcba a vitézek. A lengyel ének aprólékosan írja le a katonai életet, míg Balassi ezekre a részletekre csupán egy-egy szóval utal. A gondolatmenet a lengyelben lineáris, Balassinál vissza-visszatérő.

Balassi katonaénekének keletkezése, a fejlett rímtechnika tanúsága alapján, 1589 tavaszára tehető, amikor a költő a várható lengyelországi hadjáratra készülve, ismét a vitézi élet felé fordult. Magyarországon a hivatalosan megkötött béke miatt több mint negyed századon át az ellenség kiűzése nem volt napirenden. Ennek ellenére a törökök ismételten támadtak, s elhárításuk a bányavárosok védelmében, főként Léva és Érsekújvár környékén okozta a legtöbb gondot. A vitézek azonban a jogos önvédelmen kívül kockára tették életüket a portyákon, bajvívásokban, lesvetésekben vagy a vásárütések során, amelyek csupán a harci szellem fenntartására, a vitézség próbájára, az egyéni hírnév szerzésére vagy a zsold pótlására szolgáltak. A vérontásra a keresztes hadjáratok óta csak a Krisztus ügyéért vívott harc adhatott erkölcsi igazolást. Az igazi katonai éthoszt a költő nem itt, hanem a második Szentháromság-hymnusban fogalmazta meg!

Balassi 1589 őszén kibujdosott Lengyelországba. Jóllehet szerelmi bánatával okolta tettét, valójában régóta a lengyel végekre készült, hiszen azt remélte, hogy

a várható török elleni háborúban ott komoly katonai feladatot kaphat. A lengyel szejm előleget is adott neki katonák toborzására; ő pedig, a bécsi udvar tilalma ellenére, magyar vitézeket is hivatott a táborába. Balassi bizonyára nem vaktában készült az általa kevésbé ismert vidékre, hanem gondosan gyűjtötte a hasznosítható információkat. A lengyel–litván állam Báthory István ideje óta kezdte nagyobb számban alkalmazni keleti végein a szabad kozák harcosokat. Balassihoz minden bizonnyal eljutottak azok a hősi énekek is, amelyeket az azon a tájon élők széles körben ismertek és énekeltek.

Valószínűnek tartjuk tehát, hogy Balassi „Vitézek, mi lehet ...?” kezdetű katonáéneket a *Duma ukrainna* alapján írhatta. Erre a toborzónak is alkalmas énekére azonban nem sokáig volt szüksége, hiszen 1590 végére eldőlt, hogy a remélt lengyel–török háború elmarad. Az ellenfelek hosszú időre békét kötöttek, így Balassi lengyelországi tartózkodása is okafogyottá vált. A katonai ambíciókról kényszerűen lemondó költő ekkoriban zárta le kézíratos verseskötetét, amelyet a szerelem jegyében komponált meg. Ebben a szerző a *Katonaének* számára is más szerepet szánt, mint annak keletkezése idején. A nagyciklus kontextusába helyezve, ez a vers túllépett katonai tartalmán, immár annak az alátámasztására szolgált, hogy a vitézi életvitel és annak színterei a valóságban is idilli környezetet nyújthatnak a szerelem számára. Ez a Balassi-vers tehát a megváltozott helyzetben nem vált valódi katonáénekké, s egyáltalán nem is terjedt el Magyarországon széles körben; sőt bizonyíthatóan csak jóval később, a török hódoltság vége felé, a XVII. század közepétől, az *Istenes énekek* rendezett kiadásaiból, tehát egy vallásos könyvecskéből válhatott először ismertté.

Balassi 66 versből álló lírai önéletrajzában az 58. számú verssel záródik le a Júlia-ciklus. A költő úgy lépett ki kudarccal végződő szerelmi történetéből, hogy a továbbiakban szakított a mitológia eszköztárával és szereplőivel, vagyis a Cupido, Venus, Diana, Pallas és Mars társaságában elképzelt világgal. A költő a versciklus lezárásakor, a hazától és szerelmétől való végső búcsúzásáig hátralévő nyolc versben, immár valóságos helyzeteket és színtereket keresett, hogy a *remedia amoris*, azaz a szerelemből való kigyógyulás különböző módjait lépésről lépésre haladva próbálhassa ki.

A költő a vigasztalódás egyik lehetőségeként helyezte a sorba a kikeleti megújulást és a vitézi életet együttesen magasztaló *Katonaéneket*. A versciklusban a 61. számhoz került „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?” kezdetű vers címe: *Egy katonaének in laudem confiniorum*, azaz: *Egy katonaének a végek dicséretére*, arra utal, hogy ez a vers az ókorban kialakult, és a reneszánsz korban is igen kedvelt irodalmi műfaj, a görög *encomium*, illetve a latin *laudatio* hagyományát követi. Lukianos óta ez a műfaj a gúny eszközüvé is vált, hiszen az írók, álságosan, az olyan kevésbé vonzó vagy netán éppen becsmérleendő dolgokat

is dicsőítették, mint a kopaszság, a zsarnokság, a bolha, a köszvény vagy a pénz. A legnevezetesebb ezek sorában Erasmus műve, *A balgaság dicsérete (Encomium moriae, sive declamatio in laudem stultitiae)*. Készültek azonban valós dicséretetek is az értékesnek tartott dolgokról. Melanchthon például az orvostudományt magasztalta (*Oratio in laudem artis medicae*) mások – többek közt – jeles iskoláról, tanárról, várvédelemről, a könyvnyomtatásról, patrónusról, uralkodóról, híres művészről írtak laudációt, ezek viszont nem voltak mentesek a megszépítő túlzásoktól. Balassi a tavaszi idő dicséretére is szentelt verset (*In laudem verni temporis*).

Balassi végvári laudációjában a tavasznak örvendező, szerencsen lovakon nyargaló vitézek nem valódi háborút vívnak, hiszen csupán lovagi fegyvereket és díszeket viselnek: zászlós kopját, éles szablyát, párduckápát és tollforgós, fényes sisakot; nem kerülnek elő a kor valóságos pusztító eszközei: az ágyúk, a puskák és a gránátok. Az pedig, hogy az ellenség a török lenne, szóba sem kerül. Nem esik szó a harc igazolásáról, a keresztyénség védelméről, és nincs említés az isteni gondviselésről sem. A vitézek a saját jó hírnevükért hadakoznak. A szép természeti környezet leírása a bukolikus világot idézi fel. Balassi jól tudta, hogy az árkádiai pásztoridill Magyarországon azért nem található megértésre, mert honfitársai szemében a pásztori élet állandó szereplői az alföldi puszták vad marhahajcsárai és a csordákat kísérő durva hajdúk voltak; éppen ezért ő a magyar vitézi világot próbálta annak helyére léptetni. Ez jellemzi a *Szép magyar komédia* Candiáját is, ahol, az olasz mintától eltérően, vitézek szerepelnek. A dolog fordítva is igaz, hiszen a vitéz *Credulus*, azaz maga a költő is ott van a végbeli katonák társaságában.

A szerelmi kontextusba is beilleszthető *Katonaének* tehát semmiképpen nem szolgálhatott mintául a lengyeleknek a *Duma ukrainnához*. Éppen a fordított dolog történt ebben az esetben is, hiszen Balassi sok szerzeménye született valamilyen irodalmi minta nyomán, s ezek között lengyel is akad. A földhöz ragadt szemléletű Adam Czahrowski, kilencévi magyarországi katonáskodás után, ugyan miért és hogyan írhatott volna a podoliai katonai életről, amelyben nem volt része? Lemberg tartózkodásakor érezte csupán szükségét, hogy az ottani térségről szóljon egy odaillő és már népszerűvé vált, ám kölcsönvett verssel! Balassi pedig nem a saját tapasztalatát követve írta meg a maga versét, hiszen a reneszánsz magas költészet nem a valóságot akarta tükrözni, hanem főként bevált toposzokból építkezve és a neoplatonista elveket követve, valami ideális dolgot akart felmutatni. Balassi verse egyáltalán nem ejt szót a magyar végvárakról, az azokra jellemző tettekről, a lesvetésről és a vitézi párbajokról. A kiterjedt mezőkön zajló csaták a lengyel, nem pedig a magyar végeket jellemzik! Az eddigi vélekedéssel szemben, a lengyel vers tehát nem Balassi végvári éneke nyomán született, hanem éppen ellenkezőleg, az volt Balassi irodalmi mintája!

A tanulmányhoz kapcsolódó szövegek

Adam Czahrowski Christophowi Wolthazemu nieznanjome służby swe zaleca

- Odważ czasu maluczko na godzinę swoją,
 20 A z cierpliwością przeczi tę to Książkę moję,
 W ktorej gdy więc co z drogi takiego obaczysz,
 Więc szacuj wedle zdania swego, jako raczysz.
 Inter cetera ujrzysz tu w nich kilkanaście
 Wierszow swoich, niż moje lepszych, dziewiętnaście,
 25 Ktorem sie ważył wpisać tu nad wolą twoję
 W nadzieję towarzyską, obaczywszy swoją
 Chęć przeciw tobie szczerą chociaj nieznanjome,
 Gdyż wiem, żeś sie też spłodził w Cnym Szlacheckim domie.

Adam Czahrowski Krzysztof Wolthazynak ismeretlenül szolgálátát ajánlja
 Kerényi Grácia (1925–1985) műfordítása (részlet)

- Szánj rá egy kevés időt egy heverő órán,
 20 S türelmesen olvasd el könyvemet lapozván,
 És távoli utadon, ha mit találsz benne,
 Meglátod, számíthat-e kegyes tetszésedre,
 Látsz itt inter cetera tizenegynéhány verset
 Tiedből, enyémnél jobb tizenkilencet;
 25 Bátorkodtam ezeket a tudtodon kívül
 Beleírni, jó uram, bizakodó szívvel,
 Lévén őszinte híved, noha nem ismerlek,
 Tudván, téged is derék nemes család nemzett.

Bartosz Paprocki (1543–1614):

Na herb Adama Czahrowskiego w rzeczach rycerskich męża skuszonego

Wielkiej sławy te Rzeki zawsze w Polsce były
 I przez tego Adama nic sie nie zelżyły.
 Owszejki im przyczynił mężnie strumień krwawy
 Prze swe wielkie Rycerskie w tej krainie sprawy,
 Gdzie Smok na Chrześciany rozdziwił paszczękę.
 Tam on mężnie podnosił swą Rycerską rękę,
 A krwią znacznie zamoczył Węgierską krainę.
 Wielkiej sławy jest godny prze taką przyczynę.

A vers Csorba Tibor nyersfordításában:

Czahrowski Ádámnak, a vitézi dolgokban jártas férfiúnak címeréről. E folyóknak Lengyelországban mindig nagy hírük volt, És ez Ádám miatt semmit sem változott, Sőt véres folyást ő adott nekik férfiasan. Azon országban elkövetett nagy vitézségei által, Ott, ahol a Sárkány állkapcsát a keresztyénekre kitárta. Ő ott férfiasan emelte fel vitézi kezét, És erősen itatta vérrel a magyarok földjét. A nagy hírnévre méltó ily oknál fogva.

Adam Czahrowski

Do krajow podolskich syn ich mowi

A podóliai tájához szól az ő fiuk

Wy, zacne Podolskie kraje,
 Ktorem wam w te słowa daje
 Dank w tym narod rozmaity,
 Mowiac o was głos obfity,
 5 Żeście w dary nieprzebrane,
 Od Boga tak darowane
 Z których daleko słyniecie
 I tę wieść wszędy niesiecie.
 Co o was i uszy moje,
 10 W rozmaitych krajach swoje
 Puszczając słuchy rozlicznie,
 Słyszały to ustawicznie.
 A ja, będąc Synem waszem,
 Gdziem kolwiek bywał tym czasem,

Ti, tiszteletre méltó podóliai tájak,
 Kiknek ajándékba adom e szavakat,
 Különböző nemzetek otthona volnátok,
 Kiknek nagy hírét beszélük szerte,
 Melyet mérhetetlen adományként,
 Isten ajándékának köszönhettek.
 Ezekről messze földön híresek vagytok,
 S magatok is terjesztitek ezt a hírt.
 Amint rólatok az én füleim is tanúsítják,
 Különféle országokban.
 Ily' híreket hallani számosan
 Szüntelenül emlegetni.
 Én pedig tinéktek fiatok lévén,
 Bárhol is jártam ez idő tájt,

- 15 Przyznawałem wam te rzeczy,
Mając prawdę w dobrej pieczy.
Z waszych krajów znamienitych
Żołnierz mówię Pol obfitych
I do was tak w rymy moje,
20 Mówię, ciesząc serce swoje,
A do Katońskiej muzyki*
Wyprawuję w słowa szyki.

DUMA UKRAINNA

- Powiedz, wdzięczna kobzo moja,
Umieci co дума twoja,
Dajcie wy znać, głośnie strony,
Żywot słuszny ulubiony.
5 Jeden kupią wiek prowadzi,
Drugi rozumem zysk sadzi,
Ten gospodarstwem zwyk nędzy,
A przychodzi do pieniędzy.
Sam ten na wszystko sie dłuży,
10 Kto ręką ojczyźnie służy,
Zdrowie traci szesną szkodą –
Bog a sława jest nadgroda.
Prozno czeka opatrzenia
Przedni słabego baczenia,
15 Jednak wolny szanc w tej mierze,
Niech kto co chce przedsię bierze.
Rada radzie ustępuje,
Powiedz kto co lepszego czuje.
Coż może być piękniejszego
20 **Nad człowieka rycerskiego?**
Coż nad pograniczne kraje,
Kędy – skoro lod roztaje –
Ujrzysz pola nieprzejrzane,
Młodą trawą przyrodziane?

Megerősítettem e dolgok valódiságát,
Az igazságot tartván szem előtt.
A ti nagyszerű vidékeitekről,
Gazdag mezőkről való katonaként.
Íme, így rímeimmel szólok hozzátok,
Önnön szívemet is örvendeztetvén,
Cato muzsikájára pedig
Sorba szedem a szavakat.

A VÉGVIDÉK ÉNEKE

Mondd, zengő kobzom,
Tud-e valamit a te énekszód,
Adjatok hírt messi tájak,
A méltóságteljes életről.
Az egyik kereskedéssel tölti életét,
A másik ésszel gyűjti a vagyont.
Ennek gazdagsága szegénység,
Mégis gazdaggá válik.
Adósságokba megy bele,
Aki a hazát szolgálja,
Az egészségét kockáztatja –
Annak isten és dicsőség jutalma.
Hiába várja az oltalmat
Az első, akinek ítélőképessége gyenge,
Ámde mindenki előtt szabad a választás.
Ki mit szeret, azzal foglalkozzék.
A tanácsok egymást követik,
Mondd meg, melyik a legjobb.
Mi lehet szebb dolog
A vitézlő embernél?
Mi a végvidéknél,
Holott – amikor jég elolvad –
Látni az áttekinthetetlen mezőket
Zsenge fűbe öltözötten?

* Diomedes Cato népszerű olasz komponista és lantművész volt a lengyel királyi udvarban 1588–1593 között.

- 25 Ujżrysz dąbrowy rozwite,
 Ujżrysz ptastwo rozmaite,
 Zwierzu stada niezliczone
 I ryb roje niezłowione.
 Gdzie czasem Wieśniak ochoczy
- 30 Łowiąc sieci swoje toczy,
 Albo na straż wyprawiony
 Strzele żwierz Strzelec ćwiczony.
 Lub przez niemienione progi
 Dnieprovy Kozak ubogi
- 35 Czołnem płynie nie bez strachu,
 Chudoju żyw Sołomachu.
 Usarz zasię w mocnej zbroi
 Warownym obozem stoi.
Zimnym niebem przyodziany,
- 40 *Dżem i rosą ogrzewany.*
 Ktory po szczupłym obiedzie
 Straż zarazem swą zawiedzie,
 W tym probuje w kole koni
 Lub kopiją pierścień goni.
- 45 *Albo więc lekko ubrany,*
Pod nieprzyjacielskie ściany
 A kiedy zaś trwoga przyjdzie,
 Z traskiem z obozu wynidzie;
 Pod świetnemi chorągwiemi,
- 50 Głośny trąbą i bębniemi.
 Bieży pochylony lasem
 Dla sławy, dla zysku czasem.
 Tam młodź harce swoje zwodzi,
 A zaś we krwi często brodzi,
- 55 Palasz kładzie w poszwę krwawy,
 Cedząc zaś krew za rękawy.
A temu szabla zkoszona
Uniosła łeb od ramiona.
Ten spad kulą przerażony,
- 60 *Tego przebił grot stalony.*
 Drugiego też bystra strzała
 W sercu skrwawionym ostała.
 Trzeci końmi podeptany
- Látni a kivirult tölgyerdőt,
 Látni mindenféle madarat,
 Állatok számlálhatatlan nyáját,
 És a halak megfoghatatlan rajait.
 Ahol néha a paraszt kedvvel
 Halászni meríti hálóját,
 Avagy az őrségbe küldött
 Ügyes lövész vadat lő.
 Vagy a számolatlan zuhatagon
 A szegény Dnyeper menti kozák
 Csónakon úszik, nem félelem nélkül,
 Aki ínségben, puliszkán él.
 A huszár pedig erős fegyverzetben
 Védett táborban állomásozik.
Hideg ég takarja be,
Eső, harmat melegíti.
 Aki a szerény ebéd után
 Strázsálni megy mindjárt.
 A lovaglótéren próbálja magát
 Kopjavecsettel gyűrűt nyer.
Vagy könnyű felszerelésben
Az ellenség fala alá siet,
 Mikor pedig elérkezik a riadó,
 Robogva táborba száll;
 Fényes zázlók alatt
 Zengő trombita- és dobszóval,
 Siet az erdő alján meglapulva,
 Vagy hírnévért, vagy nyereségért.
 Ott vívja az ifúság harcait,
 Majd vérben gázol lovával;
 Egyiknek éles kardja vért csorgat
 Még a mente ujjára is.
Egy másíknak levágott fejét
Szablya vitte le válláról.
Amaz golyótól találva esett le,
Mást vasas dárda ölt meg.
 Emennek gyors röptű nyilvessző
 Vérző szívében megmaradt.
 A harmadik, akit lovak tapostak meg

Polega czasem bez rany.
 65 Zatył jedna przelomiona
 Nazad ustępuje strona,
 A zwycięzca niebłagany
 W tył srogie zadaje rany.
 Serce mają zajuszone,
 70 Pędzi na śmierć rozproszone.
 Potym z pysznem łupem chodzi,
 Co przedniejsze więźnie zwodzi.
 Te na zamki odsyłają,
 Potym głowy odcinają,
 75 Ktore na postrach podane
 Bili na pale ciosane,
 Strach i pamiątka dobrego
 Szczyćcia i zwycięstwa swego
 Jako szczęście kołem chodzi,
 80 I to [im] snadnie uchodzi,
 Że ci, co wygraną mają,
 Czasem przy nędzy zostają;
 Bo zdarzeniem upojeni,
 Tuszą, że już nie zmieni.
 85 Kiedy w swą stronę pogonią,
 Bieży, nie myśląc wpaść w tonię.
 A ten, przyszedłszy do sprawy,
 Za czym do lepszej poprawy,
 Widząc nierząd między strony,
 90 Chciwym łupem zabawiony,
 Weprze w tył nieprzyjacioły,
 Już [więc] wygrana napoły.
 Co im dalej, serca tracą,
 A głupstwo swe śmiercią płacą.
 95 A ten, co był zwyciężony,
 Sprawą goni lud strwożony,
 Trupów gęste kupy kładzie –
 Fortuna w słusznym zakładzie.
 Onych ciała niegrzebione
 100 Tuczą ptastwa obrzydzone.
 Onych na polne niskości
 Dziki zwierz roznosi kości.

Seb nélkül hal meg.
 Az egyik fél legyőztévn,
 Szégyen nélkül visszavonul,
 S a győztes könyörtelenül
 Hátulról mér rá súlyos sebeket.
 Ijedt szívvel
 Szétszóródnak futnak a halálba.
 Aztán megtér büszke zsákmánnyal
 Visz magával előkelő foglyokat.
 Ezeket várakba küldik,
 Aztán levágják a fejüket,
 S ijesztésiül
 Karóra tűzik
 Ijesztésiül is, meg a jószerencse
 És győzelmük emlékére.
 Amint a szerencse körbe jár,
 Tőlük könnyen elpártol,
 Akik győztek,
 S néha azok jutnak bajba,
 Mert a sikertől megrészegeedve,
 Azt hiszik, szerencséjük nem változik.
 Mikor ott vágat a maga vidékén
 Nem gondolva, hogy verembe zuhanhat.
 Amaz, hogy kiköszörülje a csorbát,
 Rendbe áll;
 Látván a mohó zsákmányolással
 Foglalkozók rendtelenségét,
 Hátba támadja ellenségét,
 S félig már nyert is.
 Fejüket vesztik,
 S ostobaságukért halállal fizetnek.
 Az a fél pedig, amelyet már legyőztek,
 Rendben üldözi a megriasztott népséget.
 Holttesteket rak halomba,
 Fortuna méltó jutalmaképpen.
 Temetetlen testük
 Undok madarakat hizlal,
 Csontjukat a mező üregeibe
 Vadállat hordja szét.

A tam, jakożkolwiek padnie,
 Rycerz fortuną nie władnie.
 105 Ręką bije, ręką słynie,
 Od rękięj [!] nieborak ginie.
 Zysk człowieka rycerskiego –
 Głód, trud, zimno rozkosz jego.
 Jaśnie mu deszcz [za] napoje,
 110 Kuszania i mętno zdroje,
 Pałac – kotara ściśniona,
 Pościel – trawa niekoszona,
 Śmierć zabita ta jest jego
 Trud, [jak] wilka drapieżnego.
 115 [A w tym do lupu zebrane
 Rycerstwo zaś spracowane
 Obraca się z trudu swego,
 Dając chwałę Bogu z tego,
 Dziękując czasem z wygrania
 120 A pod czas też więc z przegrania.
 Nie jakąż więc stronę stanie,
 Bądź zawsze pochwalon, Panie.]
 Boże, który masz na pieczy
 Ludu rycerskiego rzeczy,
 125 Chudy żołnierz prosi ciebie,
 Zapłać mu tę nędzę w niebie.
 Amen.

Ott nem ura a szerencsének a vitéz
 Bármint üt ki a dolog.
 Karjával öl, karjával szerzi hírét,
 Kartól pusztul nyomorultul.
 A vitéz ember jutalma:
 Éhség; fáradság, fagy a mulatsága;
 Tiszta eső az itala,
 Étele pedig zavaros forrás,
 Palotája szűk kalyiba;
 Ágya kaszálatlan fű;
 Halál, öldöklés az ő munkája,
 Mint a ragadozó farkasoknak.
 [A zsákmány összegyűjtve
 A lovagság megdolgozott érte
 A saját munkájából él,
 Amiért hálát ad az Istennek,
 Köszönvén néha a győzelmet
 És a vereséget.
 Amelyik oldalon nem állna,
 Áldassék a te neved, Uram.]
 Isten, aki véded
 A vitézlő nép ügyét,
 Egy szegény zsoldos kér téged,
 Jutalmazd e nyomorúságért az égben.
 Ámen

A **dőlt betűs** sorok csak a Poznań melletti Kórnik könyvtárában és krakkói Czartoryski-gyűjteményben őrzött kéziratban vannak meg, a **szögletes zárójelben** lévők viszont csak Czahrowskinál szerepelnek.

A 1-2 és a 18-115 sorok közötti részt lásd Waldapfel József (1904–1968) nyersfordításában, Balassi „Vitézek, mi lehet ...” kezdetű verse mellé helyezve, a 6. lapon. A hiányzó lengyel szövegrészek nyersfordításáért Orbókné Jagiełło Anna könyvtárost, Szalai Attila nagykövetségi tanácsost és Robert Wołosz egyetemi docenst illeti köszönet.

Zsille Gábor

Néhány mondat Balassiék lengyel váráról

Történt pedig 1570-ben, hogy Bálint költőnk apját, Balassi János uramat felségsértési perbe fogták – mint tudjuk, koholtan. Akárhogyan is, a várható következmények elől a család (ugyan hová máshová?) Lengyelországba menekült, meghúzni magát kissé: megvásárolták a festői Kamieniec várát, és két esztendőn át ott fészkeltek. Kamieniec öt kilométerre található Krosno városától (ma hatvanezer lakosú település, remek állapotban fennmaradt reneszánsz főtérrel, Balassi-korabeli palotákkal, amelyek közül az egyiknek Dobó István egri várkapitány is a tulajdonosa volt) és százharminc kilométerre Sárospataktól. Szóval nincs képtelenül messze. A kamienieci vár ellátására Balassiék elzálogosítottak két környékbeli mezővároskát, Rymanówot és Nowy Żmigródot. Mindkét helység ma is létezik – és mindkettőben díszleg egy-egy emléktábla a helyi iskola falán, a helyi lengyeleknek, illetve Kovács István akkori krakkói főkonzulnak köszönhetően, akik ápolják a környéken élt jeles magyar emlékét.

Kamieniec várából lélegzetelállító kilátás nyílik a Beszkidek szelíd hegyeire és a Krosnót övező medencére. Tekintetünket a vár korlattal kerített teraszáról körbehordozva elgondolhatjuk, hogy a kamasz Bálint pontosan ugyanezt a természeti csodát szemlélte. És itt, e gyönyörűséges fészekben kezdte bontogatni szárnyát, hogy azután egyenesen a Parnasszusra röppenjen. A kamienieci magányban irodalmi terv fogant benne: száműzött szülei vigasztalására lefordította egy német evangélikus lelkész, bizonyos Michael Bock művét, és tizennyolc évesen, 1572-ben nyomtatásban is megjelentette, *Beteg lelkeknek való füves kertecske* címmel.

A felségsértés vádját két év elteltével ejtették, és Balassiék sértetlenül visszatérhettek magyarországi birtokaikra. Kamieniec várát újabb és újabb nemesek birtokolták, megesett, hogy egyszerre akár többen is. Például a Firlej és a Skotnicki család között annyira elmérgesedett a társbérleti viszony, hogy a vár kellős közepére válaszfalat emeltek egymás közé... A hely egyik utolsó lakója a XIX. század derekának nagyszerű írófejedelme, herceg Aleksander Fredro volt. Természetesen kikutatta Firlejék és Skotnickiéék egykori perlekedését, és e klasszikus vígjátéki helyzet megragadta a képzeletét. *Bosszú* címmel négyfelvonásos színművet kanyarintott belőle: a lengyel szépirodalom egyik legfontosabb alkotását, amely arrafelé ma is kötelező olvasmány az iskolásoknak. Az ezredfordulón pedig az Oscar-díjas filmrendező, Andrzej Wajda (régii személyes vágyaként) filmet forgatott belőle, szintén *Bosszú* címmel. Nagyon szórakoztató alkotás, érdemes megnézni; külön érdekessége, hogy az egyik főszereplőt, a szájhős Locsogi lovagot egy másik Oscar-díjas rendező, a színészként is remekelő Roman Polański alakítja.

E négyfelvonásos, több mint százoldalas mű véges-végig felező nyolcas formában hőmpölyög – vagyis egy adott soron belül a negyedik és az ötödik szótag nem lehet ugyanabban a szóban. Amikor 2005-ben a Duna Televízió felkért, készítsem el e vígjáték műfordítását, néhány napra halálsápadt lettem. Végül röpké két-három hónap alatt sikerült teljesítenem a megbízatást – hanem a munka felénél már olyan állapotba kerültem, hogy kizárólag felező nyolcasokban álmodtam...

Fredro herceg halálát követően a kamienieci vár egyre romosabb lett, a két világháború pedig megpecsételte a sorsát. A XX. században nem is akadt már állandó lakója. Hanem az 1990-es évek második felében a közeli Krosno városában egy Andrzej Kołder nevezetű ember úgy döntött: feltöri a gyászos pecsétet. Történelmi kutakodásai során felfedezte, hogy Kamieniec valaha Balassiék tulajdona volt, és fejébe vette: a magyarok iránti barátsága bizonyságaként feltámasztja halottaiból a várat. A lengyel államkincstártól húsz évre bérbe vette a romokat, jelképesen egy złotyért (vagyis hetven forintért), azzal a kemény vállalással, hogy két évtized alatt teljesen újjáépíti azokat. Aki ma veszi a csekély fáradságot, és el látogat a helyszínre, elcsodálkozhat, mi mindenre képes egyetlen ember önzetlen lelkesedése, áldozatos fáradozása. Másfél évtized leforgása alatt a kamienieci vár falai hat-nyolc métert nőttek. A belső vár bejáratának falán domborműves emléktábla hirdeti Balassi Bálint dicsőségét. Tisztességes lengyelként Andrzej Kołder elsőként az egykori várkapolnát állította helyre – a munka kezdetekor sípcsontja közepéig értek a falmaradványok –, az egykori pillérek gyámköveivel és teljes tetőszerkezettel. A tarnói püspök felszentelte, így hát érvényes misézőhely: például 2008-ban Kołder lánya e kápolnában mondta ki választottjának a boldogító igent. A bejárat őrbástyája is elkészült, majd tető alá került: afféle házi múzeum jelleggel ott láthatók az ásatások során előkerült régi fegyverek, korsók, liturgikus eszközök, legkülönbélebb használati tárgyak. És persze más helyiségek is újjászülettek, például az egykori fogda, a konyha, a fellegvárhoz vezető lépcsősor...

Most pedig elő a farbával, következzenek egy részlet a nevezetes színműből! A negyedik felvonás ötödik jelenetében annak lehetünk tanúi, hogy az egyik civakodó várúr, Pohárnok fondorlatos ármányt sző: hamisított szerelmes levelet diktál szolgálójának, Fityeginek. E levelet unokahúga, Klára nevében fogalmazza, azzal a céllal, hogy kelepcebe csalja az ellenlábás várúr, Szóttlan Jegyző fiát, Vencelt. Ám Pohárnok a hamis szöveget fogalmazva sem képes elszakadni kedvenc szavajárásától, a *Nagy jó uram!* fordulattól, melyet csak úgy, kötőszó gyanánt használ. S ezzel bizony alaposan megzavarja a szerény értelemmel megáldott szolgálót, szegény Fityegit...

Aleksander Fredro

Bosszú

(Részlet)

POHÁRNOK

Hej, hej, hanem másként teszek –
Minden csupán buborék itt;
Nagyobb bosszút gondolok ki,
De fortéllyal, csellel telít.
Ha a fiát törbe csalnám,
Volna néki jó kalitkám;
S az apjától nem rettenek.

Fityegihez

Ülj le ide – mártsd a tollat,
Jegyezd fel a szavaimat.

FITYEGI

Nem túl szépek a betűim.

POHÁRNOK

Épp ily lányos kéz kell ide,
Fejemet rá: törbe csalom;
Minden jó lesz.

FITYEGI

Hál' Istennek!

POHÁRNOK

Most épp úgy kell írunk, mintha
Klára írna Venceléhez...

FITYEGI

Ó! Ó!

POHÁRNOK

Na mit „Ó! Ó!”?

FITYEGI

Kegyess

Uram, hisz ez Klárát sérti.

POHÁRNOK

Ezt meg ugyan mit firtatod?
Mártsd a tollat, körmölj és kész.

rövid gondolkodás után

Csak hát, ugye, nagy jó uram,
Hogy színleljünk, művészet kell:
Szamárságok, butaságok,
Szerelmes csicsergések...

gondolkodik

Miként kezdjük, nagy jó uram?...

FITYEGI

felemelkedik

„Szerelmes becses kincsem!”...

POHÁRNOK

Ó... ó... ó... ó... Mint egy asszony...

De itt fél vagy negyed szó kell;

Nem így, nem úgy – talán emígy:

„Szeretném is, de félek is”.

Érted már – ez a művészet...

De nem kegyed itt a tudós.

Írja...

Máris!

„Bájjal kérem”...

Ez meg mi?

FITYEGI

Bé.

POHÁRNOK

Ez?

FITYEGI

Egy nagy Bé –
És bekezdés, kegyes uram.

POHÁRNOK

Bé? Egy vonás – s a két hurok?

FITYEGI

Az egyik lent, a másik fent.

POHÁRNOK

Az ördögbe!

Hisz ez... Magas...

No de!...

FITYEGI*Pohárnok a lábára lép*

No mert!...

POHÁRNOK

Bé, egy nagy Bé...

Jól megnézve, az is lehet.

No, no, írd csak – de pontosan.

„Bájjal kérem”... Nagy jó uram...

Nagy jó uram... „hogy hívásom”...

Nagy jó uram... „úgy fogadja”...

Nagy jó uram... „úgy fogadja,
mint bizalmam személyében”...

Nagy jó uram... „kegyes uram,

Kit kevésbé ismerek csak”...

„Kit kevésbé ismerek csak”...

ujjával a papírra bök

Hát ez?

FITYEGI

Paca – kegyes uram,
De betűvé alakítom.

POHÁRNOK

Ha még egy csepp alápottyan,
Olyan körmöst adok néked,
Hogy felrémlik az iskola.
Olvasd fel...

Na – hogyan is volt?

FITYEGI

„Bájjal kérem nagy jó uram
Nagy jó uram hogy hívásom
Nagy jó uram úgy fogadja
Nagy jó”...

POHÁRNOK

Hogy száz ördög vigyen
A nagy üres tökfegyeddel!
Hülye ír így: „Nagy jó uram”!

FITYEGI

Kegyes uram így diktálta.

POHÁRNOK

Hallgass! Írd az elejétől,
„Nagy jó uram” nélkül végig!

FITYEGI*próbálja összegyűjteni a papírdarabokat*

E fecnikből nehézkes lesz.

POHÁRNOK

Írd le újra, írd, azt mondtam!

Három fillért ér
az agyad!

Ülj le! – Ülj, ha mondom!

FITYEGI

Ülök.

POHÁRNOK

És ismételd!

diktál

„Bájjal kérem”...

Nagyj...

kezét a szájára tapasztja

FITYEGI

ismétli a leírt szót

Nagyj...

POHÁRNOK

hangosan

Mi „nagyj”?... Mi az, hogy „nagyj”?!...

magához

E bolonddal mit sem érek.

Másképpen kell megoldanunk.

Még kedvezőbb lesz majd talán,

Ha egy kölyköt küldök hozzá,

Szóban kérve. Igen, jobb lesz.

Zsille Gábor fordítása